

УДК: 339.97; DOI: 10.31388/2519-884X-2021-44-38-44

Чорна Л.О., д.е.н., професор,
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом» Житомирський інститут
Зачоса О.Д., к.е.н.
Донецький національний університет імені Василя Стуса
Сурженко Н.В., к.е.н., доцент
Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного
Добровольська Н.В., к.пед.н., доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

ДЕТЕРМІНАНТИ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИМИ СИСТЕМАМИ КРАЇН СВІТУ В ЗОВНІШНЬОМУ КОНКУРЕНТНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. В статті розглянуто антикризове управління соціально-економічними системами країн світу в зовнішньому конкурентному середовищі. Визначено критерії вагомих ресурсів спрямованих на попередження й усунення кризових явищ, активізацію стратегічного управління. Обґрунтовано фактори, що мінімізують загрозу впливу вагомих ресурсів до інших соціально-економічних систем та зменшують вплив нових ресурсів із високим рівнем ризику.

Ключові слова: антикризове управління, соціально-економічна система, інвестиційні ресурси, фондоозброєність, глобальна конкурентоспроможність, сектори економіки.

JEL code classification: Q13; Q55; R11

DETERMINANTS OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT OF SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS OF WORLD COUNTRIES IN THE EXTERNAL COMPETITIVE ENVIRONMENT

Chorna L.O., D.Sc., Professor
Zhytomyr Institute of the Interregional Academy of Personnel Management
Zachosa O.D., PhD in Economics
Vasyl' Stus Donetsk National University
Surzhenko N.V., PhD in Economics, Associate Professor
Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University
Dobrovolska N.V., PhD in Pedagogic Sciences, Associate Professor
Vinnitsia institute of trade and economics Kiev National trade and economic university

Abstract. The article considers anti-crisis management of socio-economic systems of world countries in the external competitive environment. A combined approach to strategic anti-crisis management of the socio-economic system of the state through the parameters of an open model, takes into account of "crisis pressure" on capital, labor productivity and output, in economic sectors. The criteria for minimizing the threat of outflow of significant resources to other socio-economic systems and reducing the inflow of new resources with a time limit on the level of risk, aimed at preventing and eliminating crises and enhancing strategic management is determined. The conditions of crisis pressure, which in the externalities of external competitive environment influence the frequency and degree of manifestation of crisis phenomena in socio-economic systems, are substantiated. The hierarchical ordering of the dynamics of indicators for assessing the trajectory of the country's development from the standpoint of compliance with the strategy of anti-crisis management in the external competitive environment is presented. The priority factors of sensitivity of anti-crisis management of the socio-economic systems are substantiated, according to which the optimization parameters of the open model are determined. The connection of incomes from the stages of development of the national economy is determined. The structure of the system of factors at different stages of the development of socio-economic systems of the national level is formed. The index of global competitiveness of the world is analyzed. The conditions for changing the

distribution of investment resources, capital stock and capital investments between sectors of the socio-economic system of Ukraine are analyzed.

Key words: *anti-crisis management, socio-economic system, investment resources, capital adequacy, global competitiveness, economic sectors.*

Постановка проблеми. Функціонування економіки будь-якої країни вирізняється наявністю і системністю кризових процесів, які зумовлені як деформацією зовнішнього середовища, так високим динамізмом інформаційного суспільства в соціально-економічній системі країни. Актуалізація наявних проблем розвитку економіки в Україні вимагає запровадження антикризових заходів спрямованих на нівелювання тактики недобросовісної конкуренції, яка призводить до непередбачуваних загроз в соціально-політичній політиці держави. Зважаючи на багатогранність проблем розвитку соціально-економічної системи країни при слабкій конкуренції в світовому просторі, постає нагальна необхідність у розробці цілісного антикризового управління, яке б функціонувало на базі взаємоузгоджених і взаємодоповнюючих принципів, охоплюючи широкий набір регуляторних інструментів впливу на сектори економіки. Це потребує докорінної трансформації програмних результатів згідно світових стандартів, орієнтованих на досягнення конкурентних позицій, ієрархічної узгодженості та послідовності інтеграції виробничої діяльності, запровадження системи моніторингу із дотриманням цілей стратегічного, середньострокового й індикативного антикризового управління соціально-економічної системи в країні, що розвивається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні аспекти розвитку криз у соціально-економічних системах різних рівнів та їх попередження вивчали Г. Фрідман [3], А. Герман [5], С. Хант [7], Г. Джаячадран, Дж. Гімено, П. Варадараян [8], Г. Пачеко-де-Альмейда [12], які сформулювали теоретико-методологічні положення результативності управлінських дій задля розвитку соціально-економічної системи країни в світовому просторі. Проте, недостатньо досліджено конкурентну спроможність секторів економіки та не представлено важелі протидії специфічним кризовим явищам у соціально-економічних системах мезо- та мікрорівнях.

Це потребує розробки нового базису антикризового управління соціально-економічною системою в країні в цілому на засадах інтегрування положень системного, ситуаційного, функціонального та проектного підходів, враховуючи інструменти пом'якшення криз за несприятливого впливу зовнішнього середовища.

Метою дослідження є обґрунтування заходів антикризового управління соціально-економічною системою держави через параметри відкритої секторальної моделі, яка усуває вплив кризових явищ й активізує дієздатність факторів мінімізації загроз відпливу вагомих ресурсів до інших соціально-економічних систем, зменшує приплив нових ресурсів, що мають високий рівень ризику.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Одним із критеріїв оцінки впливу на функціонування соціально-економічної системи слугує ступінь охоплення нею основних складових системи. Кризові явища, які супроводжують кризи, як правило, взаємопов'язані. Л. Ситник зазначає, що кризовий стан підприємства характеризується певною послідовністю, своєрідним ланцюгом економічних явищ, пов'язаних причинно-наслідковими зв'язками [13]. За кризи соціально-економічних систем вищих рівнів, до переліку цих явищ входять окрім економічних, ще й соціально-економічні та психологічні. Так, економічна криза погіршуватиме і можливості матеріально-технічного забезпечення, і стан фінансового забезпечення, спричинятиме психологічну та соціальні кризи. Виникнення кризових явищ в одній зі сфер функціонування соціально-економічної системи зумовлює виникнення або поглиблення кризових явищ в іншій. Можна і навпаки, встановити і зворотню послідовність тобто кризові явища у визначальних сферах функціонування соціально-економічної систем нарастають циклічно. Виникає своєрідний «цикл кризи» [2], або так званий ефект брижів: криза, що порівнюється з ефектом виникнення хвиль від падін-

ня каменя у воду [9], спроможна спричинити та посилювати низку інших кризових ситуацій або криз. «Ефект брижів» зумовлює «ланцюгову реакцію» [10], суть якої полягає в поширенні локальної кризи (кризи в одній частині системи) на всю систему, а в деяких випадках такі на інші соціально-економічні системи.

Зовнішнє середовище діалектично впливає на частоту та ступінь прояву кризових явищ у соціально-економічних системах. Такий вплив здійснюється завдяки: 1) посилення «ланцюгового ефекту» кризових явищ (унаслідок підвищення взаємопов'язаності окремих економік); 2) виникнення та формування соціально-економічної системи найвищого рангу – світової економіки, для якої кризи є об'єктивно зумовленим етапом еволюційного розвитку; 3) посилення кризового тиску (внаслідок зміни конкуренції під впливом зовнішнього середовища). Причому постійна загроза зменшення ресурсів, потрібних для функціонування системи, висуває на передній план стратегічний горизонт управління, зорієнтований на забезпечення мінімального обсягу ресурсів для протидії сталому кризовому тиску. Усе це зумовлює важливість оцінювання ефективності антикризових дій держави, яка є протидією кризовому тиску в поточному та в майбутньому періодах.

Світова соціально-економічна система формує певний обсяг ресурсів, які розподіляються за допомогою ринкових механізмів, насамперед інвестиційних і людських, оскільки вони слугують основою для розвитку економіки. За їх частки в загальному обсязі ресу-

рсного перерозподілу, країни вступають у конкурентну боротьбу. Відповідно, у системі зовнішніх конкурентних відносин найнижчі рангові позиції посідають економіки, розвиток яких залежить від ресурсів, найвищі – економіки, розвиток яких залежить від інновацій. Економіки, розвиток яких залежить від ефективності використання ресурсів, займають проміжне положення. Такий поділ відповідає зміщенню конкуренції від цінового фактора до якісних характеристик товарів і послуг, що визнано однією з особливостей конкуренції на сучасному етапі розвитку світової економічної системи. Країни, економіки яких залежать від ресурсів, будують свій розвиток на експорті сировини та матеріалів і отримують у розпорядження невелику частку ресурсів, що перерозподіляються на зовнішніх ринках.

Місце соціально-економічних систем у зовнішній системі перерозподілу ресурсів, фактично визнається базовими вимогами щодо діяльності підприємств (наявність та якість інститутів, інфраструктури, забезпечення макроекономічної стабільності, розвиненість систем охорони здоров'я та базової освіти). Створення лише такого базису дозволяє в міжнародній системі конкурентних відносин посісти рангові позиції лише невисокого рівня, тобто забезпечити перебування економіки на стадії 1. На інших стадіях, які передбачають вищі рангові позиції в міжнародній системі конкурентних відносин, базові умови зберігаються, проте їх роль у розвитку економіки зменшується (табл. 1).

Таблиця 1

Структура системи чинників на різних стадіях розвитку соціально-економічних систем національного рівня, %.

Групи чинників	Стадії розвитку				
	Стадія 1: розвиток залежить від наявності ресурсів	Перехід від стадії 1 до стадії 2	Стадія 2: розвиток залежить від ефективності використання ресурсів	Перехід від стадії 2 до стадії 3	Стадія 3: розвиток залежить від інновацій
Базові вимоги	60	40-60	40	20-40	20
Чинники ефективності	35	35-50	50	50	50
Чинники інноваційного розвитку	5	5-10	10	10-30	30

Джерело: розраховано авторами за даними [14; 15]

Так, частка базових вимог до функціонування соціально-економічної системи націо-

нального рівня є найбільшою на стадії залежності від ресурсів – вона становить 60%.

Проте для переходу на вищі рангові позиції в зовнішній системі конкурентних відносин потрібно, не зменшуючи впливу всіх базових чинників, забезпечити збільшення інших групових чинників: ефективності й інноваційного розвитку. На стадії 3 (залежність розвитку від інновацій) частка базових вимог становить лише 20%, а частка чинників ефективності використання ресурсів (50%) та інноваційності (30%) – зростають. Однак, важливим аспектом здатності соціально-економічної системи розвиватися є соціальний. Не забезпечивши соціальної стабільності, будь-яка економіка залишиться вразливою до розвитку кризових явищ.

Оцінювання впливу соціальної сфери на здатність економіки до розвитку проводиться за трьома групами показників. Перша група містить показники доступу до задоволення основних фізичних потреб: доступ до санітарії, якісної питної води, медичних пос-

луг та продовольчої безпеки [2; 6; 11]. Друга група показників соціальної стабільності пов'язана з концепцією економічної безпеки та охоплює такі показники: частка незахищених працівників у загальній кількості працівників, частка неформальної економіки та загальні витрати на соціальний захист. Третя категорія показників соціальної стабільності, згуртована за наступними індикаторами: індекс Джині за доходами, індекс соціальної мобільності і рівень безробіття серед молоді. Індекс Джині вказує, наскільки дієвою є система перерозподілу доходів усередині соціально-економічної системи. На підставі цих трьох груп показників визначається індекс глобальної конкурентоспроможності, який враховує соціальну стабільність в країні (рис. 1), який свідчить, що більшість країн світу перебувають на стадії розвитку залежної від наявності ресурсів. До інноваційного розвитку перейшло відносно небагато країн.

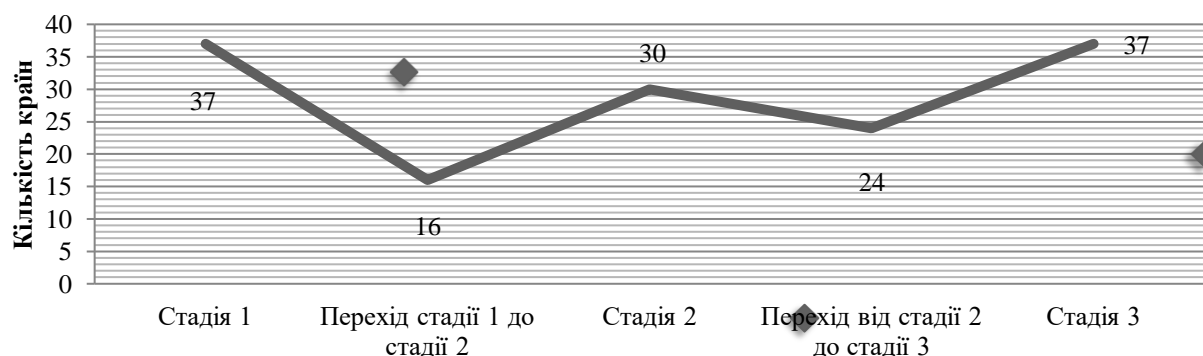

Рис. 1. Кількість країн світу за стадіями розвитку їх економіки у 2020 р.
Джерело: побудовано авторами за даними [14; 15]

Натомість економіки великої групи країн перебувають на стадії розвитку, залежного від природних ресурсів (37 країн) і на етапі переходу від стадії 1 (залежність розвитку від ресурсів) до стадії 2 (залежність розвитку від ефективності використання ресурсів).

Високі рангові позиції економікам країн-лідерів міжнародної конкурентоспроможності забезпечують різні групи факторів. Так, інноваційні чинники суттєво визначають лідерські позиції Швейцарії, Японії, Фінляндії, Швеції, Нідерландів. Високі рангові позиції у глобальній системі перерозподілу

ресурсів більшості країн (рис. 2) забезпечують їх ефективне використання, доповнюючи, таким чином, відносно високий рівень розвитку базових чинників і чинників інноваційності. До цієї групи входять країни, які мало забезпечені природними ресурсами (Гонконг, Тайвань, Японія), а також Велика Британія, США і Канада. Розвиток базових чинників очікувано будується на високій конкурентоспроможності Норвегії (11-й ранг) та Катару (6-й ранг), які мають достатній запас паливно-енергетичних ресурсів.

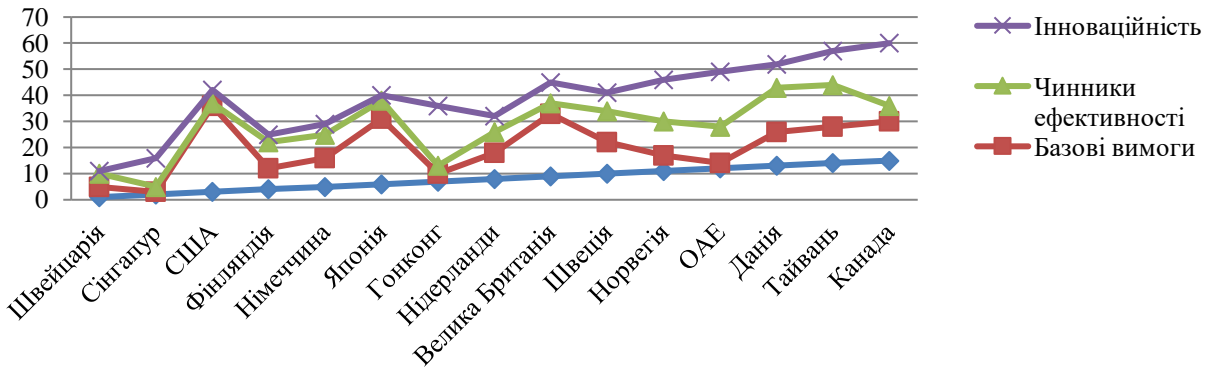

Рис. 2. Ранги країн-лідерів міжнародної конкурентоспроможності за складовими індексу GCI у 2019-2020 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними [14; 15]

Зміна розподілу ресурсів між секторами соціально-економічної системи України представлена на рис. 3.

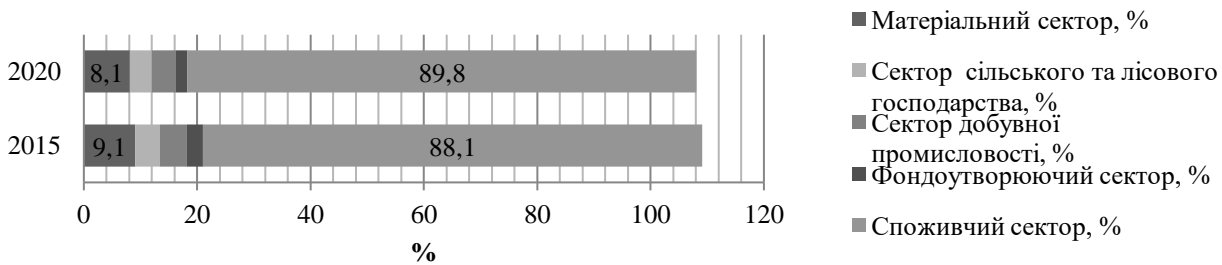

Рис. 3. Зміна розподілу інвестиційних ресурсів між секторами соціально-економічної системи України за 2015-2020 рр. (залишкова вартість основних засобів)

Джерело: розраховано авторами за даними [16]

Основні інвестиційні ресурси серед секторів соціально-економічної системи України концентруються у споживчому сегменті. Як наслідок, технологічна база цього сектора формується за рахунок імпорту технологій та устаткування, нових для ринку України, але

не нових у світовому масштабі. Про дефіцит надходжень інвестиційних ресурсів у фондоутворюючий сектор свідчить і структура капітальних вкладень за секторами соціально-економічної системи України у 2020 р. (рис. 4).

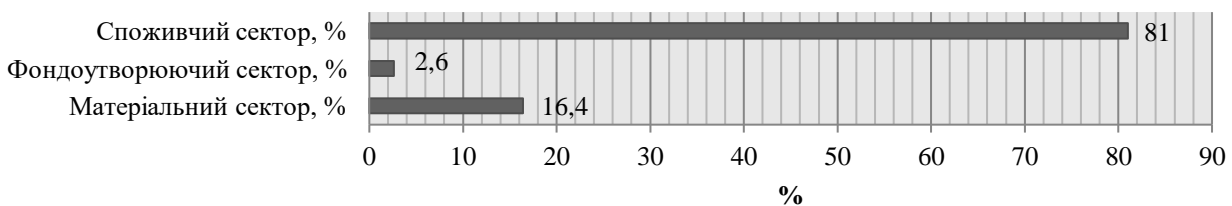

Рис. 4. Розподіл капітальних вкладень між секторами соціально-економічної системи України за січень-червень 2021 р.

Джерело: розраховано авторами за даними [1]

Найбільша частка інвестиційних ресурсів надходить у споживчий сектор, тоді як їх приплив у фондоутворюючий сектор залишається приблизно пропорційним його частці у накопичених інвестиціях. Головні відмінності між розподілом накопичених інвестицій та їх припливом у сектори соціально-економічної системи України в 2021 пов'язані із збільшення їх частки в матеріальному сегменті за рахунок зменшення частки споживчого сектора.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, усі антикризові заходи мають спільний стратегічний орієнтир – збільшити обсяг ресурсів, які соціально-економічні системи різних рівнів (від підприємств до національних економік) отримують з-поза меж ринкового механізму, тобто поза конкурентними відносинами, насамперед із суб'єктами економічної діяльності інших країн. При цьому, розвиток фондоутворюючого сектора має забезпечувати позитивний вплив на інші сектори соціально-

економічної системи держав. Тільки в такому разі країни зможуть отримати оновлення матеріального сектора (основних засобів), який забезпечить високі рангові позиції у системі перерозподілу ресурсів на міжнародному ринку продукції та споживчих товарів. До того ж лише інноваційний розвиток фондоутворюючого сектора сприятиме зростанню частки інвестиційних товарів в експорті країн та зменшить його залежність від цін на матеріальні ресурси. Соціально-економічна система країни, що розвивається, потребує суттєвих змін не лише в економічній сфері. Будь-які економічні зміни, у тому числі виробничо-технологічного базису економічної системи, повинні супроводжувати модернізацією держави в системі соціального захисту. Це має супроводжуватись антикризовою концепцією управління соціально-економічними процесами в державі, враховуючи критерії базисної концепції щодо побудови всієї системи державного управління.

Список літератури:

1. Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Дубинська О.С. (2010). Сутність та особливості поняття «криза» в організаційно-виробничій сфері підприємства. Поточні економічні проблеми. 2010 (106). С. 102-108.
3. Фрідман Г. Політична природа економічної кризи. Геополітичний тижневик. URL: https://www.stratfor.com/weekly/20080930_political_nature_economic_crisi
4. Гальчинський А.С. Криза та цикли світового розвитку. Київ: АДЕФ-Україна. 2009. 257 с.
5. Германн А. Системний характер економічної кризи Перспективи гетеродоксальної економіки та психоаналізу. Лондон; Нью-Йорк: Рутледж. 2015. 288 с.
6. Герман А. Деякі наслідки криз, які обмежують життєздатність організацій. Щоквартальник адміністративної науки. 1963. 8. С. 61-82.
7. Хант С.Д. Загальна теорія конкуренції: ресурси, компетенції, продуктивність, економічне зростання. Тисяча дубів; Лондон; Нью-Делі: Публікації мудреця. 1998. 112 с.
8. Джаячандран Г., Гімено Дж., Варадараджан П. (1999). Теорія багатоточкової конкуренції: синтез та наслідки для маркетингової стратегії. Журнал маркетингу. 1999. 63(3). С. 49-66.
9. Хіт, Р. (2002). Кризовий менеджмент для менеджерів. Київ: Наукова думка.
10. Короткова Є. М. Антикризовий менеджмент. Москва: INFRA-M. 2003. 244 с.
11. Медведєва С. М. Тенденції та закономірності сталого розвитку підприємницьких структур в умовах економічної кризи. Вісник Тамбовського університету Серія «Гуманітарні науки». 2010. 81(1). С. 47-52.
12. Пачеко-де-Альмейда Г. Євразія, стиснення часу та самозміщення лідерів у гіперконкурентному середовищі. Журнал стратегічного управління. 2010. 31(13). С. 1498-1526.
13. Славюк Н.Р. (2012). Боргові кризи в Європейському Союзі. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2012. 1(12). С. 248-253.
14. Звіт про глобальну конкурентоспроможність. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf.
15. Звіт про глобальну конкурентоспроможність. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020>.
16. Статистичне видання "Україна в цифрах" за 2020 рік. Київ: Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_Ukraine%20in%20figures_20e.pdf.

References:

1. Capital investments by types of economic activity (2021). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

2. Dubynska, O.S. (2010). The essence and features of the concept of "crisis" in the organizational and production sphere of the enterprise. *Current economic problems*, 4(106), 102-108.
3. Friedman, G. (2008). The Political Nature of the Economic Crisis. *Geopolitical Weekly*. URL: [https:// www.stratfor.com/weekly/20080930_political_nature_economic_crisi](https://www.stratfor.com/weekly/20080930_political_nature_economic_crisi)
4. Halchynskiy, A.S. (2009). Crisis and cycles of world development. Kyiv: ADEF-Ukraine.
5. Hermann, A. (2015). The Systemic Nature of the Economic Crisis The perspectives of heterodox economics and psychoanalysis. London; New York: Routledge.
6. Hermann, A. (1963). Some Consequences of Crises Which Limit the Viability of Organizations. *Administrative Science Quarterly*, 8, 61-82.
7. Hunt, S.D. A General Theory of Competition: Resources, Competences, Productivity, Economic Growth. Thousand Oaks; London; New Delhi: Sage Publications.
8. Jayachadran, G., Gimeno, J., Varadarajan, P. (1999). Theory of Multipoint Competition: a synthesis and implications for Marketing strategy. *Journal of Marketing*, 63(3), 49-66.
9. Khit, R. (2002). Crisis management for managers. Kyiv: Naukova Dumka.
10. Korotkova, E. M. (2003). Anti-crisis management. Moscow: INFRA-M.
11. Medvedeva, S. M. (2010). Trends and patterns of sustainable development of entrepreneurial structures in the context of the economic crisis. *Bulletin of the Tambov University Series "Humanities"*, 81 (1), 47-52.
12. Pacheco-de-Almeida, G. (2010). Erosion, time compression, and self-displacement of leaders in hypercompetitive environments. *Strategic Management Journal*, 31(13), 1498-1526.
13. Slaviuk, N.R. (2012). Debt crises in the European Union. *Financial and credit activities: problems of theory and practice*, 1(12), 248-253.
14. The Global Competitiveness Report (2019). URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf.
15. The Global Competitiveness Report (2019). URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020>.
16. Statistical Publication "Ukraine in Figures" for 2020. (2021). Kyiv: State statistics service of Ukraine. URL: http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_Ukraine%20in%20figures_20e.pdf.